

Magyarországon az 1980-as években, nemzetközi szinten az 1970-es években bekövetkező posztmodern szemléletváltást követően megkérdőjeleződnek a globális érvényű eszmerendszerek, s ezen túl bármi létjogosultságot kaphat,

44 Tóth Zsuzsanna

EGY IRONIKUS SZEMLÉLET

A művészi szerep problemati-
kája a Hejettes Szomlyazók
munkásságában

ami önmaga célját legitim módon beteljesíti. Megszűnnek, feloldódnak a kultúra egészére vonatkozó alapelvek, amelyek korlátokat szabnának, amelyek alapján eldönthetnénk mi a jó és mi a rossz; bármi egyformán érvényes lehet. A kultúra nem látszik egységes egésznek, ahol minden mindennel összefügg,

sokkal inkább sokszínű mozaiknak.¹ András Gábor összefoglaló munkájában Birkás Ákost idézve 1982–1983 fordulójára teszi a modernizmus és az „avantgárd halálát”, amely a magyar képzőművészetben az említett szemléletváltás kezdete volt. Az egység felbomlása az avantgárdtól eltérő magatartásformákat szült a képzőművészet területén, s a változással egy időben megváltozott a művész társadalomban betöltött szerepe is. Tanulmányomban a posztmodern szemléletváltást követően megalakult Hejettes Szomlyazók művészi szerepfelfogását vizsgálom az 1984-ben majd az 1989-ben megjelent kiáltványuk, valamint a róluk megjelent publikációk alapján. Mint később látni fogjuk a Hejettes Szomlyazók művészetében az ironikus szemlélet a legjellemzőbb. Ez a szemlélet a nyolcvanas évektől kezdve egyre inkább meghatározó jelensége a magyar képzőművészetnek és kultúrának, ezért tartom érdemesnek a csoport tevékenységét közelebbről is megvizsgálni, mely talán árnyalhatja a képet az irónia jelenkori kultúránkban betöltött funkciójáról.

A Hejettes Szomlyazók 1984-ben Várnagy Tibor, Elek István, Fekete Balázs, Nagy Attila és Kardos Péter egyesülésével alakult meg 1984-ben, Fekete Balázs 9. kerületi lakásán. Később csatlakozott a csoporthoz Beöthy Balázs, Danka Attila, Pereszlényi Roland is. Nem volt azonban jelentősége a tagságnak, az egyes eseményeken időnként más művészek is felléptek, vagy kiállítottak, úgy, mint Sebeő Talán, Mészáros Gábor, Lőrincz Miklós, Ármos Ozon, Kirschner Péter, Vidákovich István, Litván Gábor valamint a tagok épp aktuális barátnői is, sőt előfordult az is, hogy nem mindannyian szerepeltek egy kiállításon. Hét éves fennállásuk alatt egy intézményekkel szemben álló, tekintélyellenes, spontán művészetet valósítottak meg, melyben nagy jelentőséget tulajdonítottak a közösségi alkotásnak a festés, a szobrászkodás,

a zenélés és a happening műfajaiban egyaránt. Szembefordultak mind a hivatalos művészettel, mind az avantgárrdal, és önmagukat a kulturális életen kívül állóknak, művészetüket pedig elsősorban unaloműző tevékenységnek tekintették.²

A csoport művészi szerepfelfogásának meghatározásához nevük – mely saját maguk öndefiníciója – adja az első támpontot. A „helyettes” melléknév egy olyan személyt jelöl, aki időlegesen valaki másnak a feladatkörét végzi, valakit pótol, így rangban általában a vezető után következik. A helyettes – mivel valaki helyett áll – szerepe kettős: egyszerre marad meg önmaga, míg átmenetileg a másik szerep feladatkörét is teljesíti, amellyel azonban sosem azonosul tökéletesen. Eszerint a csoport tagjai is felvállalják egy szerep feladatkörét, és azt a helyettesek státusza mögé bújva végzik, miközben végig tudatában vannak, hogy ez nem a sajátjuk. A tanulmány elején megfogalmazott kérdésre, hogy mi az a szerep, amelyet a Hejtes Szomlyazók magukra vesznek, a név szóösszetételének második tagja adja meg a választ. A kérdés tehát az, kiknek a helyettesei? Kik azok a szomjazók?

A szomjazók melléknév az élet legalapvetőbb szükségletének a hiányára utal, hiszen víz nélkül nem sokáig maradhat életben az emberi szervezet. Épp ezért a szomjazás a Bibliában több helyen is, mint Isten megismerése utáni vágynak a szimbólumaként szerepel. Úgy mint Jézus *Hegyi beszédében*, ahol a megváltó a következőket mondja: „Balogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságot.” (Máté 5,6). A vallásos gondolkodásban az abszolút igazság Isten személyében ölt alakot, akinek a megismerésére a vallásos tanítások szerint úgy vágyik az ember, mint a szomjazó egy csepp vízre. Különösen a misztikus szerzők használják gyakran a szomjazás képét, mint az isteni megismerés utáni felfokozott vágy szimbólumát. A szomjazás az 1990-ben megrendezett *Virrasztás* című akciójuk katalógusának egy bekezdésében a művészettel azonosul: „Ez a művészet hisztérikus. A légkör, mely bennünket körülvesz, felfokozott. Napjaink kiélezettek, folyamatosság, rendszer nincs bennük. Persze rendszer ez is. A semmittevés és a kapkodás, az eufória és az önvesztélyes állapotok kedélyes váltakozása. Ez a kedély a szomjazás”.³

Az idézet alapján, mely a művészetet és a szomjazást egy felfokozott lelkiállapottal azonosítja, a nevükben szereplő „szomjazók” a művészek szó helyett áll. A szomjazók szó elsődleges értelmében szakrális konnotációja révén a művészt az isteni igazságot keresők sorába állítja, feladatát pedig a vallásos gondolkodás emelkedett szintjén definiálja. Ha egy kicsit tovább gondoljuk, akkor rájövünk, hogy ez esetben mégsem: a két szó összeolvasva értelmetlen, hiszen más helyett szomjazni lehetetlen. Ráadásul az írásmód is elvesz a szóösszetétel emelkedettségéből, ugyanis az alkotók általában

helytelenül írják le nevüket, a j és az ly gyakran összekeveredik: Hejjettes Szomlyazók, Hejjettes Szomjazók, hejjettes szomlyazók, hejjettes szomjazók. A helyesírási hibák és a kifejezés abszurd hangzása humoros, parodisztikus jelleget kölcsönöz a szóösszetételnek, az eredetileg szakrális jelentésű 46 szomjazók szó deszakralizálódik és elveszíti eredeti patetikus hangzását.

Nevükből az következik tehát, hogy helyettes szerepükből kifolyólag nem azonosulnak maradéktalanul a művész-szereppel, hanem mintegy kívülálló pozíciójából tekintenek rá. A helyesírási hibák miatt gyerekes, naiv hangzású név azt sejteti, hogy nem gondolják komolyan, hogy a név valójában ironia. Úgy tűnik, hogy egy önironikus, kreált művész identitást hoznak létre, hasonló módon, mint Pauer Gyula, Rauschenberger János és Érmezei Zoltán Péry PUCI-t a naiv tájképeket alkotó, ám művészi karrierre pályázó dilettáns festőt. Mindannyiuk eszköze a megtévesztés és a naivság tettetése. Mint később látni fogjuk, a Hejjettes Szomlyazók esetében a naiv művészi maszk mögött a művész szerep elutasításának gesztusa áll. Az ironia szó görögül tettetést jelent, fogalmának számos definíciója létezik, modern értelemben a többértelműséget és az értékek megfordulását értjük alatta: azaz az állítás elsődleges jelentése ellentétben áll a mögöttes jelentéssel.⁴ Beke László összefoglaló munkájában ironikus szerepüket hangsúlyozva úgy jellemezte a Hejjettes Szomlyazók, mint akik „tevékenységüket idézőjelbe teszik” utalva ezzel arra a kiállításra, amely 1986-ban került megrendezésre Székesfehérváron *Idézőjelben* címmel.⁵ Bár a kiállításon a Hejjettes Szomlyazók nem szerepeltek, a kiállító művészek, köztük a Zuzu-Vető páros, és a Böröcz-Révész páros mind hasonló szerepet képviseltek, mint ők. András Gábor az avantgárd paródiájának nevezi ezt a szerepfelfogást, mely a nyolcvanas években vált általánossá, bár előzménye már korábban is megjelent a Vajda Lajos Stúdió művészeinek személyében. Szembehelyezkedve a kultúrpolitika által is támogatott „mainstream” irányzatok (új szenzibilitás, érzéki konceptualizmus) képviselőire jellemző romantikus, szubjektív önkifejezést mitizáló magatartásával, az *Idézőjelben* kiállításon szereplő művészeket az (ön)ironikus, a groteszk, a szkeptikus kritikai magatartás jellemezte. A paródia eszközeit alkalmazó alkotásaik, eseményeik a művészt és műalkotást egyaránt idézőjelben tüntették fel. András a Hejjettes Szomlyazók szerepfelfogásával kapcsolatban a művészlét sztereotípiáit leromboló attitűdöt emeli ki.⁶ Arról, hogy melyek ezen sztereotípiák jellemzői az 1984-ben, tehát megalakulásukkor született kiáltványukból részletes megfogalmazást kaphatunk. A kiáltványban ugyanis támadást intéztek szinte minden ellen, amit a társadalom a művész szerepében fellépőktől elvár. Az ellentmondásokkal teli, ironikus hangvételű szövegben a csoport tevékenységét főként tagadó kifejezésekkel jellemezték: „nem végleges és nem is törekszik véglegességre, nem intézmény, nem következetes, nincsen profilja”. „A társaság adminisztratív

szempontból nem rendez semmit...” „a tagok és nem tagok között lényeges különbség nincsen.” „A tagok között nincsen semmilyen erőszakolt szellemi egység, vagy egyetértés.” „A művészeti egyesülés nem műsorközpontú, és nem műközpontú,” „...nem pártolja a szellemi tettet... nem beszél meg semmit nem egyeztet és nem szervez nem teher.” „ötleteket vet fel, elfogadja vagy elveti ezeket igennel vagy nemmel, de nem indokol, nem minősít, nem elemez, nem rendszerez” 47

A „nem is törekszik véglegességre” kijelentés áll véleményem szerint a csoport filozófiájának középpontjában. Véglegesnek akkor nevezünk valamit, ha önmaga célját beteljesíti és eléri az önmaga által alkotott értékrend szerinti tökéletesség állapotát. A Hejettes Szomlyazók számára a tökéletesség közömbös, ugyanis nem hisznek abban, hogy a művészet eszközeivel megalkotott tökéletes vélt forma bármiről is végső, örök érvényű megfogalmazást tudna adni. Szándékosan megtagadják a tökélyelvűséget, ezért műveik gyakran úgy tűnnek, mintha félresikerültek volna: szövegeik tele vannak helyesírási hibákkal, műveikhez kidobott, lomtalanításon talált anyagokat használnak fel és a művek megalkotásakor sem fektetnek túl nagy energiát a koncepció kidolgozásába. A *Világnézettség Magazin* harmadik számában a kivitelezésbeli esetlegességről N’oshát Ernő álneven Elek Is a következőt írta: „Magán beszélgetésekben többen /Cs. B., S.T., N.Zs., K.P. stb./ kifogásolták, hogy munkánk során nem vagyunk elég tudatosak, hogy nem gondolunk végig dolgokat, hogy minőségileg nem differenciálunk, nem szelektálunk. Végül is, hogy nem döntünk el semmit, nem foglalunk állást. /Én ezt direkt csinálom. És fogom is tovább. Szóval ennyi, hogy nem véletlenül csinálom így, hanem direkt, de ezt is mindegynek tartom.”

A kiáltványban a szellemi elköteleződést is megtagadják: A „nincsen semmilyen erőszakolt szellemi egység, vagy egyetértés”, és „nem pártolja a szellemi tettet” kijelentések a szellemi elhivatottság hiányát jelzik. Az „erőszakolt” melléknév arra utal, hogy bármilyen szellemi elköteleződés kényszer lenne számukra, és ettől a kényszertől ők idegenkednek. *Hommage à Braque* című akciójuk leírásában az elköteleződésről a következőket írják: „A Helyettes Szomlyazók esetében elkötelezettségről csak addig a szintig lehet beszélni, ami ahhoz kell, hogy a munka egyáltalán kiinduljon. Itt meg kell jegyeznünk valamit. Hirtelen nehéz lenne találni olyan konfigurációt /csoportot, társaságot, stb./ amelyek a kíváncsiság és az öröm alapján lépne, amely aszerint létezne, mit kedvel, mit nem. Természetesen esetünkben is fennál némi kellés, de az nem lép be a műbe, az maga szabad.” Az idézet alapján az alkotást a kényszerek és a szellemi elköteleződés helyett sokkal inkább a kedv, és a jó hangulat szervezi.

A tagadó kifejezések az intézményes művészeti élet követelményeit is elutasítják: a kiállításokon való részvételt, azok adminisztrálását, a szervezést,

az egyeztetést, még a gyakorlati teendők megbeszélését is. Ugyanakkor kijelentik azt is, hogy az egyesülés nem mű és nem műsorközpontú. A műsor kifejezés azokkal a közízlést kiszolgáló televízió, és rádió-műsorokkal cseng egybe, amelyek a 80-as években még a hatalom befolyása alatt álltak.

48 Azzal, hogy a kiáltványban, melyben saját művészeti programjukat fogalmazzák meg a műsor szót a művésztől elvárt produkció összefüggésében említik, a korabeli hivatalos művészeti életről alkotnak negatív véleményt. Kijelentik, hogy tevékenységük nem műsorközpontú, így elutasítják az intézményes művészeti élet televízió és rádióműsorokhoz hasonló hatalom által befolyásolt művészetét, amelyben nem kívánnak részt venni, sőt önmagukat sem tekintik intézménynek.

Az eddigi tagadó kifejezések jelentéseit összevetve elmondható, hogy a Hejtes Szomlyazók megtagadják a 20. századi művész hagyományos szerepének értékeit. A 20. századi művész, mint rendkívüli személy van jelen a társadalmi köztudatban, aki kitüntetett szellemi tevékenységével, magas rendű eszmények iránti elhivatottságával a polgári létből kiemelkedve a hős szerepében lép fel.⁸ Ezzel szemben a Hejtes Szomlyazók egy olyan antihős szerepébe helyezkednek, amely mentes mindenféle kényszertől, az elhivatottság, az elköteleződés, és a bármiféle cél érdekében történő cselekvések terheitől, és a polgári léttől sem különíti el magát. Az a kijelentésük, hogy „tag és nem tag között lényeges különbség nincsen” jelzi, hogy önmagukat nem tekintik különbnek, mint bárki más, és mint művészek nem foglalnak el különleges helyet a társadalomban. Ez az attitűd nem csak a 80-as évekbeli intézmények által támogatott irányzatoktól, hanem a 20. századi magyar avantgárdtól is idegen. A magyar klasszikus avantgárd és a neoavantgárd művész szerepe Forgács Éva *A kultúra senkiföldjén* című tanulmánya szerint Kassák Lajos személyiségének és attitűdjének mintájára alakult ki a magyar képzőművészet történetében. Kassák, aki a 10-es években – a *Tett* majd a *Ma* című avantgárd folyóirat alapítója, a magyar avantgárd művészet vezéregyénisége és főszerzője volt – a művészt a politika és a társadalom felett álló szellemi vezérként képzelte el, aki arra hivatott, hogy a társadalmat megváltoztassa. A művészet céljának, a művész feladatának a szocialista eszmék megvalósítását tekintette, és ennek szolgálatába állítva életét folyamatosan képezte magát. Művészeti programját következetesen igyekezett megvalósítani. 1921-ben *Képarchitektúra* című manifesztumában így fogalmazott: „A művészet átformál bennünket és mi képessé válunk környezetünk átformálására.”⁹ Kassák töretlen optimizmussal hitt abban, hogy a művész szerepében a szocialista eszmék megvalósíthatóak.

A kassáki szerep örökségét továbbvivő neoavantgárd művészek szerint már nem a társadalmat kell felszabadítani, hanem az emberi tudatot.¹⁰ Erdély Miklós *A poszt-neoavantgárd magatartás jellemzői* című szövegében 9 pontba

szedve fogalmazta meg azt a művészi magatartást, amelyet követendőnek vélt. Eszerint a művésznek „saját élete, sorsa tekintetében”, annak jobbátétele céljából új alternatívákat kell javasolnia, és mindezekről el kell tudnia képzelni, hogy megvalósíthatóak, sőt meg is kell valósítania.¹¹ Mind Kassák, mind pedig Erdély hitt abban, hogy a művészet eszközeivel 49 változások idézhetőek elő, Kassák szerint a társadalmi berendezkedésben, Erdély szerint pedig az emberi gondolkodásban.

A kiáltvány szerint a Hejettes Szomlyazóktól az avantgárd elhivatottság távol áll, amennyiben az ironikus szöveg elsődlegesen adódó értelmét vesszük alapul. Kassák és Erdély lendülete helyett ők inkább a tétlenséget propagálják: „a társaság pártolja a semmittevést és a közös unatkozást”. A bármilyen cél érdekében történő aktív cselekvés elutasítását illusztrálja a következő sor is, melyet a *Világnézettségi Magazin* című szamizdat folyóiratukban adtak közre: „Fekszem, a plafont bámulom épp, olyan jó.” Ha aktivizálják magukat, akkor sem csinálnak olyat, ami túlmutatna a hétköznapi cselekvések keretein: „pártolja a konkrét és egyszerű dolgokat, talán még azokat leginkább”. A művész-léttel szemben támasztott azon elvárás tagadják így meg, mely szerint a művésznek a konkrét valóságon túl kellene mutatnia, azaz elvont összefüggéseket kellene feltárnia és új felfedezésekre kellene jutnia. Az avantgárdal ellentétben ők nem kívánnak új alternatívát kínálni, vagy a művészet eszköztárát bővíteni. Tevékenységük listája leginkább egy önképzőkör humoros órarendjéhez hasonlít, nem pedig egy elhivatott művészéhez: „(kiállítás, felavatás, felolvasás, pályázat, hangverseny, depresszióestek, , , érzelmi máshová, sorsszépítő szerek)” A korábbi kijelentéseknek ellentmondva azonban mégiscsak megfogalmaznak egy célt, amely koránt sem idealista: „A stúdió keressen pénzt, igyekezzék tagjai és nem tagjai megélhetését biztosítani.” Az alkotást tehát nem egy hétköznapi életen túlmutató nemes eszmény motiválja, sokkal inkább a hétköznapi szükségletei, a megélhetés és a közösségi lét örömei: „legyen nyájszellem és minden jó, ami ezzel jár.” A nyájszellem önmagában pejoratív értelmű kifejezés, melyet az ironia eszközét alkalmazva mégis pozitívként tüntetnek fel, utalva ezzel a nyájszellemmel együtt járó közösségi lét örömeire. A „nyájszellem”, a közösségiség a közösségi alkotómódszerükben valósult meg: A festményeket legtöbbször közösen alkották meg, azaz mindenki belefesthette azt, amit gondolt, előfordult, hogy egy performansz alkalmával, máskor pedig kisorsolták ki melyik figurát fogja megfesteni. Az új szenzibilitás, valamint az érzéki konceptualizmus képviselőinél a szubjektív önkifejezés állt a középpontban, ezzel szemben a Helyettes Szomlyazók műveinek a szerzőit sem lehet elkülöníteni egymástól, az egyéni művészi ego így eltűnik. A műveket sokkal inkább motiválja a közösségi együttlét, mint a szubjektív önkifejezés.

Bár a művész szerepében lépnek fel mégis az átlagos polgár értékeit és céljait állítják a középpontba: pénzkeresés, közösségi együttlét és „minden jó, ami ezzel jár”. A Kassák köré szerveződő avantgárd alkotók a közös eszmény alá rendelték az alkotó egyéni szükségleteit, és a jövőbe vetett 50 hit érdekében megtagadták önmaguktól az egyéni motivációt, az Erdély köré szerveződő neoavantgárd már szubjektívebb, mint a klaszszikus avantgárd, és inkább foglalkozik azzal, hogyan tudná az emberi gondolkodás kereteit kitágítani a művészet eszközeivel. Ezzel szemben a Hejtes Szomlyazók nem hisznek a változásban és csak az egyéni motiváció vezérli: „a stúdió profilja, hogy felszabadítson, tagjai művészi és emberi öntudatát erősítse, illetve érvényesülését (karrierjét) elősegítse”. Az avantgárd művészi szerep értékeinek megtagadásától saját, egyéni felszabadulásukat várják a kööttségek, a művészt korlátok közé szorító elvárások alól. A Kiáltvány zárómondatában „Érezető Nagyhatalmaknak” nevezik a kényszer forrását: „Leírom azt, hogy MI. Ez jelentheti azt is, hogy mi, az Érezető Nagyhatalmak alattvalói. Mi, az Érezető Ipar céltáblái. Jelentheti azt is, hogy mi, az Érezető Nagyhatalmak ellenlábasai. Büntetlenül!” Az „Érezető Nagyhatalmak” egy láthatatlan, felismerhetetlen az egyén szabadságát elnyomó hatalomra utalhat. Felismerhetetlen, mert nem egyenes úton, nem nyilvánosan megfogalmazott parancsok útján kényszeríti az egyénre akaratát, hanem csak érezeti az elvárásait. Az idegen kényszerítő hatalom ellen az értékek megtagadásával láznak. A kreált fogalom utalhat egyrészt a késő szocializmus hagyományos értékrendjére, a hivatalos művészeti élet elvárásaira, az eszményi cél érdekében történő fáradtságos munka kényszereire. Mindazokra a dolgokra, amelyek az egyént megfosztják szabadságától.

1989-ben, a rendszerváltás idején új kiáltványt írtak, melyben az előbbihez képest rezignáltabb, de hasonlóan humoros, ironikus hangvételben jelentették be, hogy az 1984-es kiáltványukhoz sem tudtak hívek maradni, ugyanis a „hivatalos képzőművészeti közéletbe” betagozódtak, intézményszerűvé váltak, működésük az „állami kiállításokon való részvételre szűkült.” Még annyira sem vették önmagukat és a korábbi elképzeléseiket komolyan, hogy ezt a tényt eltitkolják. Bejelentették azt is, hogy a pénzkereséshez fűzött reményeik is meghiúsultak, ugyanis bár kerestek némi pénzt, az nem fedezte tagjaik megélhetését, de még a művészeti tevékenységüket sem. Az Érezető Nagyhatalmak ellenlábasaiból pedig azok hűséges kiszolgálóivá váltak.

A hagyományos művészi értékek elutasítása egyrészt tekinthető komolyan veendő törekvésnek, másrészt viccnek is. Valójában vékony határ választja el a két értelmezést egymástól és sok művük esetében a befogadón múlik, hogy melyiket választja. Talán nem is lehet véglegesen eldönteni melyik a helyes értelmezés, hiszen maguk a művészek sem értenek egyet abban, melyik művük ironikus, melyik nem. Én mégis inkább az ironikus interpretációt

javaslom, mert bár van igazságtartalma kijelentéseiknek, a tagadásuk mégiscsak humoros hangvételű. Érdemesnek tartom megvizsgálni ironikus szemléletük lehetséges üzeneteit:

Richard Rorty szerint az ironikus magatartás mögött kételkedés rejlik abban, hogy az abszolút igazság végleges formában kifejezhető 51 lenne. Szerinte az ironikus ember „soha nem képes magát teljesen komolyan venni, mivel mindig tudatában van annak, hogy változnak a fogalmak, amelyekkel leírja magát, mindig tudatában van saját végső szótára és ezáltal saját énje esetlegességének, törekenységének”.¹² A szerző a végső szótár fogalma alatt a szavaknak azon gyűjteményét érti, amelyek rendelkezésünkre állnak, és amelyekkel a nem ironikusok olyan állításokat fogalmaznak meg, amelyekről úgy vélik, hogy azok elégségesek az abszolút igazság leírására. Az ironikusok azonban nem hisznek abban, hogy a rendelkezésünkre álló „szótár” képes lenne erre, és a végleges, egyértelmű állításokat gyakran közhelynek érzik. Éppen azért ironizálnak a Hejtettes Szomlyazók is, mert kételkednek abban, hogy a művész pózában, az avantgárd, vagy nem avantgárd művész kifejezési eszközeivel – Rorty szavait idézve végső szótárával – megragadható lenne bármi időn és téren kívüli, hogy végleges megfogalmazást lehetne adni a lényegről. Névválasztásukkal ezért tüntetik fel magukat a heroikus művész szerepével szembehelyezkedve naivnak és infantilisnek, kiáltványukban pedig a művészi értékek helyett a polgári értékeket előtérbe helyező dilettánsoknak. Azzal, hogy szövegük, műveik, akcióik is kétértelműek, a végleges állítások megfogalmazásának kényszere alól mentik fel magukat. Nem állítanak semmit, hanem inkább megkérdőjelezzik a művészetet övező hagyományos értékeket. Az ironikus szerepében szándékosan a minimumára csökkentik művészi eszközeiket, és álinaiv, dilettáns megnyilatkozásaikban elbizonytalanítják a befogadót a művésztől alkotott elképzeléseit illetően. Fekete Balázs álinaiv szövegeivel kapcsolatban a következőket nyilatkozta: „cikinek éreztem isteni értelemben véve azt, hogy a (fontos) dolgokat kifejtsem, megfogalmazzam, a dolgoknak nevet adjak. Pl. Talánnak, vagy főleg a német filozófiának a számomra látványos jegyét, hogy pl. frappáns szóösszetételekkel próbálnak az igazság (vagy Isten) nyomába eredni. Ezt valahogy nagyon kevésnek éreztem mindig, plussz a folyamatos verbális félreértések, vagy fordítási (Szent Biblia) kudarcok eltávolítottak attól az igénytől, hogy bármiről is kimerítő és érthető megfogalmazást próbáljak mondani, vagy írni. Tulajdonképpen tapasztalat és megismerés ellenes voltam. Memóriámat szándékosan visszafejlesztettem. Szókincsemet leszűkítettem.”

A Hejtettes Szomlyazók művészetből való kiábrándulása egyrészt összefüggött azzal, hogy néhányuk megpróbált bekerülni a Képzőművészeti

Főiskolára, ám politikai okok miatt eredménytelenül. Ráadásul korábbi évtizedekhez képest, a nyolcvanas években már megengedőbb volt a kultúrpolitika, de még mindig csak bizonyos alkotók, elsősorban az Új szenszibilitás képviselői érvényesülhettek, és a Hejtettes Szomlyazókhoz hasonló alternatív irányzatokat képviselők nem kaphattak támogatást. Bár szembefordultak mind korabeli magyar hivatalos művészet, mind a magyar avantgárd, és neoavantgárd szerepeivel, a nemzetközi avantgárdban mégis megtalálhatjuk magatartásuk párhuzamát. Marcel Duchamp 1912–1913-ban – miután egy kubista kiállításról elutasították a *Lépcsőn Lemenő Akt* című képét, mert úgy gondolták nem illik bele a kubizmus irányelveibe – elveszítette a művészetben és a művészekben való hitét.¹³ Elutasította a művész hagyományos szerepét és kifejezési eszközeit, abbahagyta a festést és a polgári tevékenységek felé fordult. Duchamp 1936-ban a következőket nyilatkozta: „Én bizony feladtam a festészetet és átváltottam a sakkhoz. Professzionalista festő lettem, és a professzionizmus mindig a művészet halála.”¹⁴ Bár a festéssel szakított, mégsem hagyta abba az alkotást, inkább átfogalmazta a művészet koncepcióját úgy, hogy az ő igényeinek megfeleljen. Az elhivatott művész szerepével szemben azt állította, hogy a művész ugyanolyan ember, mint bárki más, tehát nem zseni, aki a többiek fölé emelkedik.¹⁵ Ennek a szerepnek az igazolásaként megteremtette a ready-made-et, amellyel készen talált tárgyakat tett műalkotássá úgy, hogy ezeket a tárgyakat egyszerűen kiállította. Octavio Paz e tárgyak kiállításának gesztusát tekinti a ready-made-ek lényegének, azaz szerinte a műalkotás nem a tárgy maga, hanem a kiállítás gesztusa. Ezért ezeket a műveket nem lehet az esztétika kategóriái szerint értelmezni, mert „hozadékuk nem képzőművészeti, hanem kritikai és filozófiai természetű”. A szerző a továbbiakban így folytatja: „Ostobaság lenne szépségük vagy csúnyaságuk fölött vitázni, részben, mert túl vannak a szépségen és csúnyaságon, másrészt mert nem művek, hanem a művek megkérdőjelezésének és tagadásának jelei”.¹⁶ A külvilág jelentéktelennek tekintett tárgyainak kiállítása Duchamp részéről a Hejtettes Szomlyazók tevékenységéhez hasonló ironikus gesztus, amely a műalkotásokat kötelezően övező áhítat és a múzeumi térbe kerülő hétköznapi tárgyak közötti ellentétből adódik. Duchamp az első ready-made-jét 1913-ban állította ki, mely egy hokedlire szerelt biciklikerek volt. Perneczky Géza *Kapituláció a szabadság előtt* című Duchampról írott tanulmánya szerint két tanulsága volt eme szimbolikus gesztusának, majd későbbi művészetének: az egyik az, hogy Duchamp művészetértelmezése szerint az igazi művész nem fektet nagy energiát az alkotásba, ha mégis, akkor azt nem a nyilvánosság számára teszi, hanem magának, mert épp kedve van hozzá.¹⁷ Ez a szerepfelfogás hasonló a Hejtettes Szomlyazókéhoz, amennyiben ők is úgy gondolják, hogy túl nagy energiát fektetni az alkotásba szükségtelen, mert az alkotás okozta öröm, és a jó hangulat

fontosabb. Duchamp 1966-os nyilatkozata: „A fivérem... a hírnevet tűzte ki céljául. Nekem nem volt semmi ilyen célom. Csak az volt a kívánságom, hogy hagyjanak békén, és engedjék, hogy azt tegyem, amit akarok. Nincs olyan dolog, amiben hinnék, de vannak dolgok, amikben nem hiszek.”¹⁸ Hasonló kiábrándultság csendül ki Duchamp idézett sorából, mint a 53 Hejtes Szomlyázók kiáltványából.

Duchamp művészetértelmezésével és ready-made-jeivel a Hejtes Szomlyázókhoz hasonlóan egyrészt megfosztotta a művészt az elhivatottságtól és a pátoztól, másrészt visszavezette a művészetet a közügyek szférájából a magánszférába azzal, hogy megtagadta a művészvilág elvárásait és kereteit.¹⁹ A művészetet övező pátozt támadó, a magánélet elsőbbségét hirdető művészetelméletet fogalmazott meg Karinthy Frigyes is 1912-ben írott *Nihil* című versében, melyben a művészet fontosságára, és létjogosultságára kérdezt rá. A vers vonatkozó részlete így hangzik: „Bíró beszélt a neo-impresszionizmusról, / Én mondtam: mindent abba kell hagyni: / A művészetnek ne legyenek korlátai - / Se ütem, se vonal, se szín. / Vagyis az a művészet, amit az ember gondol / És ha nem gondol semmit, az is művészet - / És ha csak érez valamit, az is művészet / És ha neked nem, hát nekem. / És ha neked ez nem képez művészetet / Kedves Ernő: hát akkor nem művészet! / Nem is az a fontos, hogy művészet-e / Vagy sem; - nem az a fontos. / És ha ez nem művészet: hát nem az / De akkor nem is kell művészet - / Mert az a fontos, hogy figyeljenek / Az emberek és jól érezzék magukat.”²⁰ E szövegrészben az író a művészi formálással, az „ütem”, a „vonal” a „szín” korlátaival ütközik szembe. Beck András a *Nihilről* a következőket írja: „Mert mindenekelőtt a pillanatról beszél, mely önkéntelenül is szemben áll a művészeti „megörökítéssel”. A pillanat az élet nyelve, s mert a művészet nem tud megfelelni érdekeinek, elveszti komolyságát. Az élet alapvető mozzanatai nem engedelmeskednek a művészet formaigényének.”²¹

Beck András hivatkozott könyvében a továbbiakban párhuzamba állítja Karinthy és Duchamp művészetellenes attitűdjét. A két művész pályájának – bár nem azonos művészeti ágban alkottak – van egy nagyon valóságos és kézzelfogható párhuzama. Duchamp 1913-ban kiábrándult a művészetből és abbahagyta a festést, Karinthy pedig a *Nihil* után bár nem hagy fel az írással, több verset nem ír. Beck András szerint a két művész alapproblémája azonos: börtönnek tekintik a művészetet, és azzal kísérleteznek, hogyan lehet kivülről kerülni a művészet korlátaival, miközben megmaradnak a művészet közegeiben. Mindketten a művészet kritikáját fogalmazzák meg, Duchamp azzal, hogy egy tárgy pusztán kiválasztásával művészetet teremt, Karinthy pedig a *Nihilben* megfogalmazott művészetértelmezéssel. A kritika alapja mindkettejüknél az,

hogy a művészi formálást, a művészi pózokat képmutatónak, és hazugnak tekintik és nem hiszik, hogy eszközeivel végső megfogalmazást lehet adni bárminek.²² Karinthyt a *Nihil* című verse szerint hasonló kétségek gyötrik, mint a Hejettes Szomlyazókat, Duchamp-t és Rorty ironikus embereit:

54 nem hiszik, hogy a művészet eszközeivel végleges formában kifejezhető lenne bármi lényeges, ezért szándékosan a minimumára csökkentik a művészi eszközeiket, a Helyettes Szomjazók és Karinthy dilettáns, naiv stílusban szólalnak meg, Duchamp pedig az alkotást egyszerűen a választás gesztusával helyettesíti. Mindannyian összezavarják a művészi eszközök hagyományos jelentéseit azzal, hogy folyamatosan a vicc és a komolyság határán egyensúlyozva hol erre dőlnek, hol arra, így gyakran nem lehet eldönteni, hogy gesztusaikat az elsődlegesen adódó jelentéseik szerint kell értelmeznünk, vagy pedig annak ellentétéként. A Hejettes Szomlyazók életművét ez a kétértelműség különösen izgalmassá teszi: műveik létrehozásakor minden tekintetben a minimumra törekedtek, olcsó, elhasznált, vagy kidobott anyagokat használtak, semmit sem terveztek meg előre, mindent a pillanatra, spontaneitásukra bíztak, egyrészt hanyagságból, másrészt az intézményes művészeti élet elutasításából fakadóan. Műveik és egész életművük kétértelműségét jól példázza egy 1991-ben előadott zajkoncertjük, amelynek alkalmával háztartási eszközökkel, fűrésszel, metszőollóval helyettesítették a hangszereket.²³ A koncert egyszerre humoros és komoly. Ha a néző nem tekint a színpadra, egy elementáris megrendítő hangzást, elemi ösztönből felszakadó kiáltásokat hallhat, ha azonban a színpadra tekint, mosolyog a háztartási eszközök láttán. Az ironikus szerep jellemzője az, hogy a szerep maga sosem azonos azzal, aki viseli, olyan, mint egy álnév, amely megszabadít a tettek következményeitől, és feljogosít arra, hogy valóban bármit kimondjunk. Hiszen az ironia álarca mögött kijelentett állítások következményei alól bármikor felmenthet a humorként való értelmezés alibije.

A Hejettes Szomlyazók szerepfelfogásával kapcsolatban tehát megállapítható, hogy mivel a modernitás művészi szerepeit hatástalannak ítélik, a 20. századi művész szerepfelfogását hazugnak és képmutatónak tartják, ezért elfordulnak attól és az ironikus szerepébe helyezkedve a hagyományos művészi szerep értékeinek (elhivatottság, pátosz, művészetben való hit) az ellenkezőjét eszményítik. Nem kínálnak a hétköznapi léten túlmutató új alternatívát, inkább egy olyan ironikus létmódot keresnek, amelyben a hagyományos értékek érvénye elbizonytalanítható. A kiáltványban szereplő aforisztikus szókapcsolatok – „érzelmi máshová”, és „sorsszépítő szerek” – azt sugallják, hogy a képmutatónak vélt képzőművészeti élet kereteiből egy másfajta értékeket képviselő világba vágyódnak, amelyről azonban nem adnak végleges megfogalmazást. Ehelyett az antihős szerepében lerombolják a művészlét nemes sztereotípiáit, és ironikus szemléletükkel világítanak rá

a hagyományos művészi értékek esetlegességére, bármilyen megfogalmazás tökéletlenségére. Egy további tanulmányban érdemesnek tartom megvizsgálni a Helyettes Szomjazók művein keresztül melyek azok a képzőművészeti eszközök és formák, amelyek az ironikus szemléletet sugallják.

Jegyzetek

- ¹ Heller Ágnes: *Mi a posztmodern 20. év után, Alföld*, 2003. február
- ² Hornyik Sándor: *Hejettes Szomlyazók*.
http://artportal.hu/lexikon/muveszeti_iranyzatok/hejettes_szomlyazok (a megtekintés dátuma: 2012.02.27. 17:14)
- ³ Hejettes Szomlyazók: *Virrasztás* kat. www.ligetgaléria.c3.hu/hszvirr.html (a megtekintés dátuma: 2012. 03. 13. 17:33)
- ⁴ Husz Mária: *Az irónia újabb funkcióiról*. <http://feek.pte.hu/feek/feek/index.php?ulink=683> (a megtekintés dátuma: 2012-08-29 18:03)
- ⁵ Beke László – Gábor Eszter – Prakfalvi Endre – Sisa József – Szabó Júlia: *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*. Corvina Kiadó, Budapest, 2002. 383. p.
- ⁶ András Gábor – Pataki Gábor – Szűcs György – Zwinkl András: *Magyar képzőművészet a 20. században*. Corvina Kiadó, Budapest, 1999. 230. p.
- ⁷ Világnézettségi Magazin 3. szám
- ⁸ Wessely Anna: *Művész-szerepek. Korunk*. 2010/5, 9. p.
- ⁹ Hegyi Lóránd: *Kassák képarchitektúra elmélete és az antiművészeti koncepciók viszonya*. <http://www.artpool.hu/Kassak/Hegyi.html> (a megtekintés dátuma: 2012. augusztus 29. 18:11)
- ¹⁰ Hornyik Sándor: *Egy megvalósult „poszt-neoavantgárd utópia”*. Erdély Miklós *művészetpedagógiájáról*. <http://exindex.hu/print.php?page=3&id=517> (a megtekintés dátuma: 2012.08.28)
- ¹¹ Erdély Miklós: *Művészeti írások (Válogatott művészeti tanulmányok I.)* Szerk.: Peternák Miklós. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991.
- ¹² Rorty, Richard: *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994. 90. p.
- ¹³ Házás Nikoletta: *Dobozba zárt gondolat. Marcel Duchamp*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 25. p.
- ¹⁴ Perneczky Géza: *Kapituláció a szabadság előtt*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 1995, 177. p.
- ¹⁵ Házás Nikoletta: *Dobozba zárt gondolat. Marcel Duchamp*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 30. p.
- ¹⁶ Paz, Octavio: *Meztelen jelenés*. (Marcel Duchamp), Helikon Kiadó, Budapest, 1990, 20. p.
- ¹⁷ Perneczky Géza: *Kapituláció a szabadság előtt*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 1995, 88. p.
- ¹⁸ Uo. 178. p.
- ¹⁹ Uo. 105. p.
- ²⁰ Karinthy Frigyes: *Összegyűjtött művei 16.*, szerk. Szalay Károly, Akkord Kiadó, Budapest, 2003, 52-53. p.
- ²¹ Beck András: *Nincs megoldás, mert nincs probléma*, Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1992, 15. p.
- ²² Uo. 108. p..
- ²³ <http://www.youtube.com/watch?v=726KeMXat0A> (a megtekintés dátuma: 2012-08-28 17:44)